

АДМЕТНАСЦЬ БЕЛАРУСКАГА ВЕРЛІБРА Ў КАНТЭКСЦЕ СУСВЕТНАЙ ПАЗЭІІ

Уводзіны. Крызіс нацыянальнай, ментальнай самаідэнтыфікацыі, ідэнтычнасці (у анталагічным і аксіялагічным планах) — канцэптуальная праблема, якую актыўна даследуюць сучасныя навукоўцы. Посткаланіяльны свет разбурае не толькі метанаратывы, але і больш дробныя дыскурсы — можна сказаць, што ўсё цэласнае бясконца разбураецца. Цяперашняя эпоха як крызісная характарызуецца якраз гэтай праблематыкай: чалавек страчвае цэласнае ўяўленне пра свет і пра сябе. І тэарэтыкі посткаланіялізму, і літаратуразнаўцы (Х. Бхабха [1], М. Фуко [2], І. П. Лын [3], М. У. Тластанава [4], З. Баўман [5], М. Н. Эпштэйн [6], Т. І. Шамякіна [7] і інш.) адзначаюць, што асоба вымушана перажываць гэты свой стан татальнай памежнасці, гібрыднасці, падлегласці хвалямі глабалізацыі, якія сціраюць пэўнасць паміж сваім і чужым. Разам з тым цэласнасць светаадчування і светаадлюстравання, душэўная гармонія і духоўная моц сучаснага чалавека застаюцца прыярытэтнымі каштоўнасцямі як у рэальным жыцці грамадства, так і ў мастацтве. Апошнія як мадэль жыцця заўсёды прэзентуе свайго творцу ў яго этнічнай, нацыянальнай пэўнасці.

Асноўная частка. Адною з самых развітых мастацкіх форм для адлюстравання сучаснасці ў лірыцы з'яўляецца свабодны верш, або верлібр. Гэта верш, які не мае традыцыйнага рытмічнага малонка, рыфмы, пэўнага метра, арганізаваны выключна інтанацыйна, у якім ключавую ролю адыгрываюць выразны графічны малюнак — графічная разбіўка тэксту на радкі — і ўмоўна-асацыятыўная вобразнасць; за такой мастацкай формай у французскай традыцыі замацавалася жанравае найменне верлібра. У тых літаратурах свету, якія развіваліся ў цэлым стабільна, а не дыскрэтна (з вялікімі перыядамі замаруджвання і нават рознаўзроўневага перарывання нацыянальна-культурнай традыцыі [8, с. 11], як гэта было ў літаратуры беларускай, напрыклад, у XIX стагоддзі), свабодны верш развіваўся ўжо ў XVII стагоддзі [9, с. 489]; у французскай літаратуры быў уведзены ў сталы ўжытак паэтам-сімвалістам Гюставам Канам у 1886 годзе; у XIX стагоддзі з'явіўся ў амерыканскай і еўрапейскай літаратурах. Яго росквіт звязаны з імёнамі Уолта Уітмена, Томаса Стэрнза Эліята (ЗША), Гіёма Аполінера, Жака Прэвера, Поля Элюара (Францыя), Дэвіда Герберта Лорэнса (Англія), Генрыха Гейнэ (Германія), Артура Лундквіста (Швецыя), Віцеслава Незвала (Чэхія), Назыма Хікмета (Турцыя), Пабла Нэруды (Чылі), Яніса Рыцаса (Грэцыя), Кавадзі Руко (Японія), Сьрбая Маўленава (Казахстан), Эдуардаса Межэлайціса, Сігітаса Гяды (Літва), Івана Драча (Украіна), Аляксандра Блока, Валерыя Брусава, Уладзіміра Салаухіна, Яўгена Вінакурава, Уладзіміра Бурьча (Расія) і інш. Гэтакасама ў адрозненне ад беларускай сітуацыі пытанні нацыянальнага адраджэння ў літаратурах з рэгулярным тыпам развіцця не былі актуальнымі настолькі, каб мастакі разглядалі іх у творах усіх жанравых форм лірыкі, у прыватнасці, у верлібры, які нарадзіўся як форма для выяўлення найперш філасофскага зместу. Пры гэтым у кожнай нацыянальнай (дзяржаўна-нацыянальнай, як у ЗША, і этнічна-нацыянальнай, як у большасці краін свету) літаратурнай традыцыі верлібр мае свае адметныя мадыфікацыі, звязаныя з імёнамі вялікіх паэтаў.

Верш як свабоднай метрыка-рытмічнай і інтанацыйна-сітаксічнай арганізацыі можа быць дастаткова аб'ёмным (як верлібр Уолта Уітмена) або лаканічным (як мініяцюра Кавадзі Руко), імкнуча да дынамізму (на Захадзе) або да парадыматычнасці (на Усходзе) — усё залежыць ад творчай індывідуальнасці таго класіка, які стварае вяршыні, узоры жанру ў адпаведнасці са сваёй ментальнасцю і нараджае цэлыя школы паслядоўнікаў, пераймальнікаў. Так, у гісторыі нацыянальных літаратур адбываюцца пераемнасць і замацаванне старых жанравых форм, вядомых у свеце з часоў антычных паэтык, і развіццё на іх аснове новых — у выніку зместавых і фармальных трансфармацый, мадыфікацый.

Верлібр XX стагоддзя на Захадзе ў сваёй жанравай сутнасці аформіўся і замацаваўся як з'ява авангарду (у прыватнасці, у англамоўнай пазэіі), форма прыныпова свабодная ад канвенцыйнай дысцыпліны, кананічнай пэўнасці. Верлібр невыпадкова стаў самай распаўсюджанай лірычнай формай у літаратурах Захаду, практычна выцесніў рэгулярныя формы верша. Ён арганічна адпавядае ўстаноўкам на максімальную творчую свабоду паэта. У беларускай літаратуры XX стагоддзя названая тэндэнцыя разняволення паэтычнага выказвання таксама выявілася надзвычай выразна. Яна прасочваецца найперш у творчасці класікаў беларускага прыгожага пісьменства: Вацлава Ластоўскага, Максіма Багдановіча, Максіма Танка. Гэтыя паэты ў значнай ступені выявілі такія тэндэнцыі, актуальныя для мастацтва XX стагоддзя, як адлюстраванне разбуранасці быцця, раскрыццё асабовай актыўнасці, пошукаў суб'екта па гарманізацыі свету ў часы навуковых адкрыццяў, сацыяльных катастроф і пераўтварэнняў сусветных маштабаў. Разам з тым, дзякуючы менавіта М. Танку, верлібр у айчыннай літаратуры стаў формай ужо не рэдка ўжывальнай, а такой жа агульнапрынятай, як паэма, санет, балада і іншыя жанравыя формы, статусныя ў сусветнай літаратуры.

Верлібр грунтоўна даследаваўся ў працах беларускіх тэарэтыкаў (В. П. Рагойша, І. Д. Ралько, А. К. Кабаковіч, А. У. Дубоўскі, У. Ю. Верына, а таксама М. А. Лазарук, А. Я. Ленсу, А. А. Макарэвіч) і гісторыкаў літаратуры (М. М. Арочка, М. М. Грынчык, У. А. Калеснік, У. М. Конан, У. В. Гніламёдаў, Е. А. Лявонава, В. І. Русілка, І. Ф. Штэйнер, Г. М. Кісліцына, А. С. Івашчанка) у статусе адной з прадстаўнічых,

яскравых з’яў сучаснай еўрапейскай лірыкі. Аднак актуальным застаецца такі аспект у гэтых даследаваннях, як вывучэнне беларускага свабоднага верша ў яго ментальна-нацыянальнай абумоўленасці з акцэнтам на спецыфічных, рэгіянальных і агульнанацыянальных складніках вобразнага свету беларускага верлібра ХХ — пачатку ХХІ стагоддзя. Прэзентацыя нацыянальнага ў верлібрах, створаных паэтамі Беларусі, як спецыяльная праблема асобна не вылучалася і не даследавалася. Навукоўцы, наадварот, звязвалі свабодны верш з абстрагаваным інтэлектуальным зместам, пастаянна падкрэслівалі ўніверсальнасць ў верлібравай творчасці беларускіх паэтаў, вылучалі іх агульнафіласофскае гучанне, агульнагуманітарную праблематыку, рабілі акцэнт на ідэалагічных, камунікатыўных і міжкультурных аспектах.

Між тым канцэпты з нацыянальнымі канатацыямі выразна вызначаюць аблічча беларускага свабоднага верша, вылучаюць яго ў шырокай плыні сусветнай верлібравай паэзіі. І прыярытэт у ґрунтоўным замацаванні нацыянальна-культурнай канцэптуальнасці належыць найперш верлібрам М. Танка, што і дае падставы для вызначэння падобнай аўтарскай інтэнцыі як адной з вядучых характарыстык танкаўскай лірыкі, а таксама як традыцыі Максіма Танка ў беларускім верлібры ХХ — пачатку ХХІ стагоддзя. Яна звязана са звышзадачай паэта: у сувязі з нявырашанасцю многіх праблем нацыянальнага адраджэння ў айчыннай культуры ХХ стагоддзя як мага паўней у актуальнай форме раскрыць гісторыю беларускага народа, яго менталітэт, спецыфічныя рысы характару, культурна-побытавы асаблівасці беларусаў, іх духоўную спадчыну.

Нацыянальная канцэптуальнасць у паэтыцы свабодных вершаў М. Танка акцэнтуюцца лірыкам праз наступныя прыёмы і спосабы мастацкага выказвання: біблейскі падтэкст, які рэалізуецца ў метафарах, заснаваных на беларускіх рэаліях («Мой каўчэг», «Тайная вячэра»); рознаўзроўневыя асацыятыўныя адсылкі да агульнаславянскай і ўласнабеларускай міфалогіі і нацыянальнай гісторыі («Кажаны», «У часы шматсерыйных фільмаў...», «Тут Беларусь была», «Вы абмінаеце асенні лес...»); яскравыя фальклорна-паэтычныя вобразы, якія могуць уключацца ў традыцыйныя рытуалы («Ёсць на маёй Радзіме...», «Над акопам»); выяўленне этнаграфічна-побытавай характэрнасці з рэчыўна-прадметнай дэталёвасцю («Помню: маці заўсёды клалася спаць...», «Барана», «Узыход сонца»); выкарыстанне фальклорных рэмінісцэнцый, біблейскіх матываў, міфалагічных вобразаў, якія адлюстроўваюць унутраны свет беларусаў, іх уяўленні пра жыццё, духоўныя першакаштоўнасці («Працягласць дня і ночы», «Спас — усяму час», «Заклінанне»); аўтарскае паэтычнае тлумачэнне фразеалагізмаў, біблейскіх сюжэтаў, прыказак, прымавак («Асіна», «Балада пра гліну», «Бясмерце»); тэндэнцыйная падкрэсленасць нацыянальнага, абраднага, этнакультурнага («Centauria», «Узору не знаю я прыгажэйшага...», «Закалыхваючы, / Пэўна, стомленая...»); паэтызацыя рыс нацыянальнага характару («Хата з краю», «Канцэрт у сене», «Мадонны на арэлях»); падкрэсліванне зямных першакаштоўнасцей, роднага дому, бацькоўскіх заветаў, духоўнай культуры продкаў і ўвогуле патрыятызму як любові менавіта да этнічна маркіраванага («Заўсёды можна знайсці...», «Не толькі ўзяў таму я гэту мову...», «Ля старой хаціны»). Разам з тым танкаўскі верш захоўвае спецыфічную ўніверсальнасць і філасафічнасць жанру, гарантуючы беларушчыне натуральнае ўваходжанне ў сусветны кантэкст.

Найбольш глыбокае, творчае засваенне і развіццё традыцый патрыятычнага верлібра Максіма Танка назіраюцца ў лірыцы Алеся Разанава і Уладзіміра Арлова. У свабодных вершах У. Арлова танкаўская традыцыя адлюстравання нацыянальнага зместу выяўляецца найбольш непасрэдна (ідэя беларускага адраджэння пераважна звязана з гістарычнай тэматыкай), у верлібрах А. Разанава нацыянальна-культурная канцэптуальнасць асэнсоўваецца найперш праз філасофскі змест.

Заклучэнне. Мастацкая форма верлібра ў літаратурах свету арыентаваная найперш на абагульнена-філасофскае бачанне рэчаіснасці без спецыяльных акцэнтаў на нацыянальным (этнаграфічным і ментальным). Аднак класік айчыннай літаратуры ХХ стагоддзя Максім Танк зрабіў верлібр аптымальнай формай для перадачы нацыянальна-культурнага зместу. Паэтстаў заснавальнікам той традыцыі, якую прадоўжылі знакамітыя беларускія творцы ХХ — пачатку ХХІ стагоддзя: звязваць у свабодным вершы падкрэсленую, тэндэнцыйна вылучаную нацыянальна-культурную канцэптуальнасць з універсальна-філасофскім ідэйным зместам. Засваенне і развіццё вышэйназванай традыцыі выявіліся перш за ўсё ў паэзіі А. Разанава і У. Арлова, чые свабодныя вершы лагічна працягваюць і ўзбагачаюць кірунак, распрацаваны М. Танкам.

Спіс цытуемых крыніц

1. Бхабха, Х. Местонахождение культуры / Х. Бхабха // Перекрестки. — 2005. — № 3—4. — С. 161—191.
2. Фуко, М. Слова и вещи: Археология гуманитарных наук / М. Фуко. — СПб.: А-сэд, 1994. — 405 с.
3. Ильин, И. П. Постструктурализм. Деконструктивизм. Постмодернизм / И. П. Ильин. — М.: Интрада, 1996. — 256 с.
4. Глостанова, М. В. Жизнь никогда, писать ниоткуда. Постсоветская литература и эстетика транскulturации / М. В. Глостанова. — М.: Едиториал УРСС, 2004. — 416 с.
5. Бауман, З. Глобализация. Последствия для человека и общества : пер. с англ. / З. Бауман. — М.: Весь Мир, 2004. — 188 с.
6. Эпштейн, М. Н. Постмодерн в русской литературе / М. Н. Эпштейн. — М.: Высш. шк., 2005. — 495 с.
7. Шамякіна, Т. І. Беларуская класічная літаратурная традыцыя і міфалогія / Т. І. Шамякіна. — Мінск: БДУ, 2001. — 238 с.
8. Сінькова, Л. Д. Паміж тэкстам і дыскурсам: беларуская літаратура ХХ—ХХІ стст.: гісторыя, кампаратывістыка і крытыка (літаратурная крытыка, артыкулы, гутаркі) / Л. Д. Сінькова. — Мінск: Паркус плюс, 2013. — 296 с.
9. Metzler — Literatur — Lexikon: Begriffe und Definitionen / hrsg. von Günther u. Irmgard Schweikle. — 2., überarb. Aufl. — Stuttgart: Metzler, 1990. — 525 S.